

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2010

TIMARAKA: 100

NKARHI: Tiawara ti2½

Papila leri ri na 6 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi swiyenge swinharhu:

XIYENGE XA A: Switshuriwa swa switsalwana	(50)
XIYENGE XA B: Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha	(30)
XIYENGE XA C: Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma	(20)
2. U languteriwa ku hlamula xivutiso XIN'WE eka xiyenge xin'wana na xin'wana.
3. Sungula ku hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
4. Endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala ntirho wa wena. Tirhisa pheji yin'we ntsena ku kombisa leswi u kunguhatiseke xiswona xitsalwana xa wena. Le henhla ka pheji leyi ku fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu leswaku i NKUNGUHATO. U nga tirhisa mimepe yo hlengeleta miehleketo. Nkunguhato wu ta averiwa timaraka.
5. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka), u landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
6. Vumba tinxaka to hambanahambana ta swivulwa hi ndlela leyi amukelekaka.
7. Landzelela swiletelo leswi andlariweke eka xivutiso xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1****SWILETELO:**

- Hlawula nhlokomhaka yin'we ntsena leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 400 – 450 wa marito.

- 1.1 Mfumo wa xidemokirasi wa Afrika-Dzonga wu tirhile swinene ku hluvukisa tiko ra Afrika-Dzonga. Hi hlamusele hinkwaswo leswi wu nga swi endla leswi u swi tivaka.

[50]**KUMBE**

- 1.2 Mhaka leyi vonakaka exifanisweni lexi xi nga laha hansi yi humelerile emahlweni ka wena. Rungula leswi u voneke yi humelerisa xiswona.

[Xifaniso lexi xi huma eka [webusayiti ya www.fox.com](http://www.fox.com)]

[50]**KUMBE**

- 1.3 Vutomi endzhaku ka mphikizano wa bolo ya milenge ya misava wa 2010 laha Afrika-Dzonga.

[50]**KUMBE**

- 1.4 Thekinoloji yi endle leswaku vutomi byi olova eka masiku ya namuntlha. Andlala miehleketo ya wena mayelana na mhaka leyi. [50]

KUMBE

- 1.5 Vaviki va mahungu i mahlo na tindleve ta tiko, va na ntshunxeko wo vikela vaakitiko mahungu. Wena u ri yini hi ntirho lowu? [50]

KUMBE

- 1.6 Masiku lawa vantshwa vo tala va tinghenisa eka timhaka ta swipyopyi na swidzidziharisi. Kanela mhaka leyi hi ku nyika swivangelo swo tirhisa swipyopyi na swidzidziharisi u ri karhi u nyika tindlela leti nga tirhisiwaka ku pfuna vantshwa ku fambela ekule na mhaka leyi. [50]

KUMBE

- 1.7 Xiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u hlamusela swivangelo swo hambanahambana swa xiendlo xa muxaka lowu.

[Xifaniso xi huma eka magazini ya *Rito*, ya 2009/2010, vholumu ya 2, nkandziyiso wa ximumu]

[50]

KUMBE

- 1.8 Vukungundzwana na xin'wanamanana swi tirhisiwa ngopfu eka tindhawu to tala laha tikweni. Paluxa mhaka leyi hi ku tirhisa swikombiso swa nkoka u tlhela u kombisa na ndlela leyi swi nga herisiwaka hi yona. [50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****SWILETELO:**

- Hlawula nhlokomhaka yin'we ntsena leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 180 – 200 wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

- 2.1 I khale muganga wa n'wina wu rila hi vukorhokeri bya masipala kambe na sweswi ku hava nhlanga leyi balekaka. Tsala memorandamu leyi mi nga ta yi rhumela eka masipala u andlala swirilo na swikoxo swa n'wina. [30]

KUMBE

- 2.2 Wa ha ku hlawuriwa ku va mutshamaxitulu wa huvo yo yimela machudeni (LRC) exikolweni xa n'wina. U languteriwa ku nyika mbulavulo (xipichi) wo amukela xitulu lexi. Tsala mbulavulo wa kona. [30]

KUMBE

- 2.3 Tanihi muhleri wa phephahungu ro karhi, tsala kholomo ya vhiki na vhiki ya phephahungu rolero u nyika switsundzuxo leswinene leswi nga ta pfuna muhlayi loyi a tsaleke xikombelo lexi landzelaka:

Eka Muhleri

Ndzi kombela ku pfuniwa.

Ndzi nhwana loyi a ha ku kumaka mbuyelo wa xikambelo wa Giredi ya 12, kutani ndzi karhi ndzi tilulamisela ku ya eyunivhesiti. Xivilelo xa mina hileswi ndzi twaka mhaka ya leswaku vutomi bya le yunivhesiti bya nonohwa swinene, kutani ndzi na ku chava leswaku ndzi ta hluleka ku byi tiyisela, naswona leswi swi ta endla leswaku ndzi nga humeleli etidyondzweni ta mina. Xana ndzi nga endla yini?

Xikalavito

[30]

KUMBE

- 2.4 Munghana wa wena u ku tsalerile papila a ku byela hi ta ku karhateka ka yena leswi a tsandzekeke ku pasa Giredi ya 12, naswona u vula leswaku a nge he tlheleli exikolweni. N'wi tsalele papila u n'wi khongotela leswaku a tlhelela exikolweni. [30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****SWILETELO:**

- Hlawula nhlokomhaka yin'we leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 100 – 120 wa marito.

- 3.1 Vanhu va humeleriwa hi makhombo yo tala loko va ri emitangeni ya swiharhi. Tanihi mulanguteri wa ntanga wo karhi wa swiharhi, longoloxa switsundzuxo swa vuhlayiseki leswi faneleke ku landzeleriwa. [20]

KUMBE

- 3.2 Vhengele ro xavisa swiambalo leri kumekaka edorobeni ra le kusuhi na muganga wa ka n'wina ri ta pfula endzhaku ka mavhiki mambirhi. Tsala fulayara u tivisa vanhu hi ta vhengele leri. [20]

KUMBE

- 3.3 Malume wa wena wa ha ku lova. Vandyangu wa yena va ku komberile ku tivisa rifu leri eka rhadiyo. Nyika vuxokoxoko hinkwabyo lebyi u byi ngeniseke eka xitiviso xa kona. [20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100